

Mihailo V. Popović: Teorija i empirija. Sociološko istraživanje društvenih klasa i slojeva

Beograd, Filozofski fakultet 1994, 122 s.

Milosav Janičijević, Silvano Bolčić et al.: Novi pravci promena društvene strukture Jugoslavije

Univerzitet u Beogradu, Institut društvenih nauka 1990, 171 s.

Střední a mladší generace sociologů si možná není vědoma, že v šedesátých letech v poválečných evropských státně socialistických zemích vedle sociologie polské, maďarské a československé existovala ještě jedna významná územní koncentrace sociologického bádání: ve federální Jugoslávii se subcentry v Lublani, Zářebu a Bělehradě. Její vznik a existence souvisely s politickým postavením Jugoslávie jako jednoho z mála států, které se osvobodily od německé okupace převážně vlastními silami a které později dokázaly uhájit svou politickou a ideologickou nezávislost i na Sovětském svazu. Mezi mnohými společenskovědními pracovníky zemí sovětského bloku se těšila uznání snaha o vytvoření relativně samostatné koncepce tzv. samosprávného socialismu, která však byla trnem v oku oficiální vědy o společnosti, zvláště sovětské. Podobně jako sociologie polská získala i sociologie národních republik jugoslávské federace v letech tzv. roztržky se Sovětským svazem možnost relativně svobodného rozvoje a otevřené výměny názorů bez ohrožení neustálými administrativními zásahy. Shodou okolností se mi nedávno podařilo obnovit výměnu poznatků se dvěma sociology současné Jugoslávie, kteří se již tehdy zabývali problematikou sociální struktury a v současnosti pokračují ve studiu společenské transformace bývalých zemí státního socialismu a podívat se do jejich prací z devadesátých let. Pohled je to zajímavý.

Mihailo V. Popović je mezinárodně známý srbský sociolog a politolog, emeritní profesor Filozofické fakulty Bělehradské univerzity. Patří k té skupině humanisticky orientovaných srbských badatelů, kteří si byli vědomi, že přes všechny snahy o originalitu, spjaté s důrazem na politickou decentralizaci samosprávného typu a rozvoj tržních vztahů, ani jugoslávský

společenský systém nebyl schopen překročit zásadní omezení daná jeho totalitárním charakterem. Kromě zajímavých studií spíše politologického rázu působí i v oblasti sociologické. V roce 1994 shrnul své poznatky a zkušenosti ze sociologického bádání v práci *Teorie a empirie*. Začíná rozбором vztahů teorie a pěti empirických výzkumů tříd a vrstev na území bývalé federální Jugoslávie z let 1977-1991, v němž se distancuje od jednostranných ideologických koncepcí tzv. čistého socialismu a od absence teoretického vysvětlení hluboké krize jugoslávské socialistické společnosti. V kapitole o sociálních nerovnostech klade značný důraz na nerovnosti vyplývající z rozdělení společenské, zejména pak politické moci. Z ekonomického hlediska chápe odměňování v Jugoslávii jako uplatnění směsi principu „podle zásluh“ (spíše ve slovech) a rovnostářství (spíše ve skutečnosti). Porovnání Giddensova a Runcimanova pojetí tříd a vrstev používá k relativizaci významu různých typů sociální diferenciace ve státně socialistické společnosti let sedmdesátých. Po rozsáhlé kritice uplatňování marxistické verze ideologického myšlení v otázce tzv. antagonistických a neantagonistických tříd upozorňuje na nebezpečí normativismu při předvídání budoucích vývojových tendencí a vyslovuje se ve prospěch predikcí možných změn podmíněných různými druhy okolností. Dále Popović vstupuje do nekonečné světové diskuse o vztahu třídní struktury a sociální stratifikace a vyslovuje se na základě analýzy jugoslávského vývoje ve prospěch obecné teorie sociálního rozvrstvení, která zahrnuje i rozdělení na společenské třídy, nebo alespoň některé jeho prvky.

Nejzávažnější částí studie M. Popoviće, opírající se v doposud zmíněných kapitolách o empirické výzkumy a teoretické úvahy z let padesátých až sedmdesátých, je závěrečná kapitola, ve které autor dodatečně koriguje teoretické předpoklady, hypotézy i poznatky výzkumu Srbska z konce roku 1988. Jeho závěr zní: Srbská, popř. jugoslávská společnost se v průběhu osmdesátých let stala totalitárním sociálním systémem v procesu všeobecné krize a desintegrace. Ta se prosazovala a) liberalizací tržních vztahů, hlavně však symptomy hospodářského chaosu (pokles výroby, růst inflace a neoprávněného obohacování) a b) poklesem

moci politické a státní elity, která ztrácela schopnost řídit základní společenské procesy a vztahy. Na tomto víceméně správném závěru je pozoruhodné, že tušení všeobecné krize sociální struktury a politického systému není specifikováno ani v publikaci z roku 1994 pro oblasti vztahů etnických a teritoriálních, kde se projevila nejvýrazněji jakožto hlavní příčina rozpadu staré Jugoslávie jako federálního státu. Popovičova studie jako by uzavírala jednu – tzv. revizionistickou – etapu vývoje výzkumu sociální struktury.

V práci Milosava Janičijeviče, který patřil v šedesátých letech k mladší části sociologů zainteresovaných na moderněji pojatém výzkumu sociální stratifikace ve státně socialistických zemích, a jeho kolegů z Institutu společenských věd, pojednávající o nových směrech změny sociální struktury Jugoslávie, je shrnuta bohužel jen část výsledků reprezentativního šetření téměř 16 tisíc dotazovaných ze všech republik a oblastí federální Jugoslávie z let 1986/87. Z toho, co bylo publikováno, je zřejmé, že šetření bylo připraveno na velmi dobré teoretické i metodologické úrovni a že se týkalo širokého okruhu otázek, velmi důležitých pro posouzení situace i výhledů společnosti. Krize jugoslávské společnosti byla zřejmě považována za očividný fakt. Za vznik krize podle názoru obyvatelstva odpovídali politici, manažeři a odborníci. Jsou tu však neobyčejně důležité údaje o hodnocení hospodářské situace obyvatelstvem jednotlivých částí Jugoslávie. Za velmi těžkou ji považuje 44-50 % obyvatel většiny republik a oblastí Jugoslávie, avšak pouze 27 % obyvatel Makedonie, 29 % Kosova a 38,5 % Bosny a Hercegoviny. O příčinách a důsledcích této zvláštní struktury veřejného mínění, která je na první pohled v rozporu s následnými etnickými konflikty a rozpadem Jugoslávie, se z prvních interpretací dat nedovídáme téměř nic. (Práce na výzkumu zřejmě dále nepokračovaly.) Buď byla pozdější zainteresovanost „dobojných“ částí na rozpadu způsobena zcela jinými příčinami, např. politicko-kulturními, či mezinárodními, nebo naopak nechutí setrvávat ve svazku s ostatními způsobilo chování obou velkých republik: Srbska a

Chorvatska, které se v průběhu krize pokusily získat nějaké výhody na úkor až donedávna přednostně uspokojovaných menších etnik. V každém případě se ukazuje, že logika stratifikačních výzkumů, které abstrahují od jiných, často velmi důležitých faktorů, zejména etnických, teritoriálních, generačních, nábožensko-kulturních, není příliš citlivá na odhalování zdrojů významných konfliktů přicházející blízké budoucnosti. S podobnými postřehy o významu stratifikačních a jiných faktorů bylo možno se setkat i v jiných společnostech, např. v Polsku, Sovětském svazu, v jistém smyslu i v Československu. Jak tomu bylo v Jugoslávii, mohou v dalších interpretacích říci jen tamní badatelé.

Milosav Janičijevič mi na mou žádost poslal sérii svých převážně teoretických textů pro odborné sociologické časopisy z let devadesátých. Jestliže poněkud stereotypní stratifikační výzkumy konce osmdesátých let znamenají ukončení jedné etapy vývoje sociologického myšlení v Jugoslávii, pak pouhé tituly deseti původních teoretických studií ukazují, že i zde začíná etapa nového charakteru: *Postindutriální společnost: mýtus, nebo skutečnost?* (1991); *Staré a nové elity v soudobé společnosti* (1992); *Teorie modernizace a rozpad reálsocialismu* (1993); *Sociální nerovnosti v postsocialistických společnostech* (1996); *Teorie sociálních konfliktů a postsocialistická transformace východoevropských společností* (1996); *Etnicita a sociální nerovnosti v teoretické perspektivě* (1996); *Teorie společenských změn a postsocialistická transformace východoevropských společností* (1997); *Soudobý kapitalismus: identita systému, nerovnosti a společenská pravda* (1997); *Společenské a systémová integrace postsocialistických společností* (1998). Je zjevné, že tu jeden z nejzkušenějších jugoslávských sociologů zpracovává podněty z vývoje světové sociologie a systematicky se zabývá možnostmi jejich uplatnění na problémy postsocialistického rozvoje. A překvapují jistě i četné analogie s vývojem sociologického myšlení u nás, v Polsku, v Maďarsku, na Slovensku i v Německu.

Pavel Machonin